

AZ *óv* 'BEWAHREN, BEHÜTEN' MEG AZ *ósz* 'UA.'
ÉS AZ *ó* 'RÉGI, ALT' TÖTÖRTÉNETE

Nyíri Antal

1. Az *óv* 'bewahren, behüten' mai nemzeti nyelvünkben — az *óva*, *óván* határozó igenév kivételével — egyalakú, mássalhangzós tövű ige: *óv-ok*, *óv-sz*, *óv*; *óv-om*, *óv-od*, *óv-ja*; *óv-t-am*, *óv-t-a*; *óv-ott*; *óv-ná-m*, *óv-né-k*; *óv-j*, *óv-d*; *óv-ó*, *óv-ott*, *óv-ni*.

Az *ó-* és a km. nyelvben, még az újm.-ban is sokszor *óv* > *óv* > *ó-*, tehát *v-s* változatú igetű volt ez, vagyis az *óv* igetű *ó* tövel váltakozott: *óv-om*, *óv-od*; *óv-ok* mellett (*ő*) *ó-ja*, (mi) *ó-j-uk*, (ti) *ó-já-tok*, (*ők*) *ó-já-k*; *ó-tt-am*, *ó-tt-a*, de: *óv-ott*; *ó-ná-m*, *ó-né-k*; *ó-j-ad*; *óv-ó*, *óv-ott*, *ó-ni*, *ó-va*. Ennek régi nyelvbéli voltára utal a MMNyR. is, (I, 317).

2. Más nyelvjárásokban voltak ennek az igének az *ó-* és a km. nyelvben olyan tövváltozatú alakjai is, melyek a kij. m. jelen idejében *sz* gyakorító képzővel alakultak: *ósz-om*, *ósz-od*, *ósz-ja* > *óssza*. Ez utóbbiak az *óv-om*, *óv-ok*, (*ő*) *óv* > *ó* (*ő*) *ó* stb.-vel azonos jelentésűek voltak. A kij. mód jelen időn kívül csak a felsz. módban különböztek egymástól az *óv* > *ó* és az *ő* *ósz* stb.; az *óv* felsz. módja, mint ma is: *óv-j*, illetőleg *ó-j*, *ó-j-á-tok* ~ *óv-j-á-tok*, az *ósz* ige felsz. módú alakjai azonban így vannak: *ógggy*, *ó-gggy-á-tok*, mint: *alu-gggy*, *alu-gggya-tok*. Az *óv* és az *ósz* ige múlt idejű, felt. módú alakjai, továbbá igenevei teljesen megegyeztek egymással (*óv-t-am*, *óv-ott*; *óv-ná-m*; *óv-ó*, *óv-ott*, *óv-ni* > *ó-ni*, *ó-va*).

3. Ezért ezután nyelvtanaink, szótáraink és nyelvészeti tanulmányaink összekeverték az *óv* és az *ósz* alakrendszerét. VELCSOV MÁRTONNÉ egyik szép cikkében kimutatta (Nyelv és Irod. I, 123-131), hogy a NySz. összekeveri a *von* és a *vonss* alakjait: ott a *vonss*-nak, úgy tűnik fel, nincsenek *-t* jeles

múlt idejű és felsz. módú alakjai, mert a *von-gy* stb. a *von* ige felsz. módjának vannak feltüntetve, holott azok a *von-sz*-hoz tartoznak, és ez utóbbinak *von-t* stb. múlt alakjai is a *von* alatt vannak, holott vannak azok közt olyanok is, melyek a *von-sz* múlt alakjai. Megemlíti VELCSOVNÉ azt is, hogy a Bécsi K. *osz* igéjének *ogyad* (Bécsi K. 7: *ogad*) felsz. alakja is az *ov* szócikkben szerepel a NySz.-ban, holott az az *osz*-hoz tartozik. Amikor azonban VELCSOVNÉ ezt kimutatja, hangsúlyozza a NySz. nagy-nagy jelentőségét is. Hadd fűzzük ehhez hozzá, hogy MOKCSAY JÚLIÁNAK különben igen érdemes tanulmányában (A tiszta *v*-tövű igék kódexeinkben) is össze vannak keverve az *ov* meg az *osz* alakjai.

4. Az alábbiakban az *ov* 'bewahren, behüten', azután az *osz* 'ua.' történetével foglalkozom, ebben a sorrendben.

5. Az *ó* ~ *ov* t ö n e k é s t o l d a l é k o l á s á n a k t ö r t é n e t e . — A fontosabb nyelvtörténeti adatok. *v* tövűek: 1585: "vito — *Ouuom* [!] magam, eltauoztatom"; "praecaueo — magam *twle meg ouom* (Cal. 1131, 829). Az *ó*- igetőhöz vonódott hiátustöltő *-v-* van itt is: 1616: "*óvd* színedet" (Bal.: CsIsk. 150. NySz.); *ó*- igető + többes 3. szrag: 1526: "*meg ooyaak* magokat" (jelen időben, ÉrdyK. 658). — Mivel Bornemisza Péter nyelvében is az *ó*'*óv*' ige ragozott alakjai vannak, nem az *osz*-éi, ezért Bornemiszánál a *-tt*-időjeles múlt ige töve is azonos a jelentő mód jelen idő *ó*-tövével; 1582: "*Ottac* magokat" (Born. Ének. 178. NySz.) Ennek az igetőnek a f e l s z . m ó d ú alakjai vannak a következő adatokban is: 1529-31: *meg oyon* ÉrsK. 274; 1516-19: "*ooyad* azért magadat" JordK. 338; 1526: *oyya* ÉrdyK. 94, *ooyya* ÉrdyK. 526; 1578: "hogya ... *oyiuc* magunkat" Born. Örd. kfs. 149; 1529-31: "*Oyatok* azeert magatokat" ÉrsK. 224; 1578: "*meg oyatok* magatokat ..." Born. Örd. kfs. 214; XVI. sz. e. f.: "es *oyak* magokat az attyafiai" = et careant fratres, ne ... MünchTör. Nyr. XXIV, 418. — Az *ó*'*óv*' ige főnévi igenévképzős alakjára is van adat Bornemiszánál; 1584: *megonyi* Born. Préd. 85. NySz. — Határozói igeneve: 1578:

"igen *oua* es halkal iariunc" Born. Örd. Kfs. 146.

6. Némi valószínűséggel jelenlegi ismereteink szerint az *ou* ige történetét az ugor korig tudjuk követni. Feltételezett vogul és osztják megfelelői alapján az látszik valószínűnek, hogy ugor alapalakja első szótagjában veláris rövid magánhangzó volt, és CVCV hangszerkezetű lehetett: $*w\lambda j\bar{3}$, jelentése: 'sehen' lehetett, ebből: 'behüten, bewahren' (MSzFE., TESz.).

7. Ha az *ou* ige nek rekonstruált ugor kori $*w\lambda j\bar{3}$ alakját valószínűnek tartjuk, és az *ouom* stb. alak *v*-jének hiátustöltő voltát elfogadjuk, mindenekelőtt arra a kérdésre kell felelnünk: miért tűnt el az eredeti $*w\lambda j\bar{3}$ tövéből az etimológikus intervokális *-j-*, hiszen a *-j-* is szokott inetimológikusként, jobban mondva: átmeneti hangként szerepelni, mint a *w* (és a *h*). Ezt a kérdést és az efféléket, mint most is, rendszerint nem a rekonstruált fgr. vagy ugor alapalak megszerkesztője veti fel, hanem a kérdéses etimológia magyar korszakbeli folyamatának a továbbgondolója.

Talán olyan nyelvjárási jelenséggel állunk itt szemben, mint amit megőrizni látszik a MünchK. *biró-v-á* és nagy *fá-j-á* 'nagy fává'-*vá*, illetőleg *-já* translativus ragja. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a translativusnak *-vá* a ragja a MünchK.-ben, ha előtte *l a b i á l i s* magánhangzó van: "ki zérzèt èngemèt *biroua* auag *oároua* tú raitatoc" = 'quis me constituit iudicem aut divisorem?' (Lukács XII, 14); ha ellenben előtte *i l l a b i á l i s* magánhangzó van, akkor *-já* a transl. ragja a MünchK.-ben: "¶ lpt nag *faiá*" = et factum est in arborem magnam (Lukács XIII, 19). E hiátustöltő *j* és *v* ugyanazon nyelvjáráson belüli váltakozásának okára először MÉSZÖLY hívta föl a figyelmet.

8. Ennek figyelembevételével az *ouom* det. sing. 1. személyű igealak töve a feltételezett PUG. $*w\lambda j\bar{3}$ alakból talán a következőképpen rekonstruálható: ősm. $*w\lambda j\bar{3}-m\bar{\lambda}$ > ősm. (egyik nyj.) $*ojo-m\bar{\lambda}$ > ősm. (másik nyj.) $*owo-m\bar{\lambda}$ > óm. *ouom* > m. *ouom*. Vagyis az ősm. $*ojo-m$ mellett keletkezhetett *m á s i k* nyelvjárásban változatként intervokális *-w-* átmeneti (hiátustöltő)

hanggal $*owomV$, melyből az *óvom* lett, és hasonlóképpen a többi *v-s* alak is, szabályosan fejlődött. A *v-s* változatú nyelvjárási alakok azután az eredetibb *j-s* alakokkal szemben valamennyi magyar nyelvjárásban általánossá válhattak, vagyis a hasonulásnak egyik változata történhetett itt meg: az illabiális *j* a labiális *v* > *ó* után labiális *w*-nek adta át a helyét: ősm. $*ojomV$ > ősm. $*owomV$ > m. *óvom* stb. Hivatkozhatom itt MÉSZÖLY zseniális fejtegetésére az ősm. $*viszo-v-d$ > *viszvd* > *viszva*; $*viszo-j-d$ > *viszjd* > *viszva*; $*viszo-h-d$ > *viszhd* > *viszva* határozószók és társaik hang- és alaktörténetében (Hiátustöltőnek támadt mássalhangzó mássalhangzó után. Nyr. 37 (1908.): 438-442).

9. Az *óvom*-hoz hasonlóképpen keletkezett az *óvod* kij. mód egyes 2. személyű det. ragozású igealak is.

A det. kij. mód jelen, sing. 3. személyű (ő) *ó-ja* (<óm. *ó-ja* < ősm. $*owu-j-d$) keletkezésének magyarázatában abból kell kiindulnunk, hogy a *várom*, *várod*, *várja*; *kérem*, *kéred*, *kéri* ragozási sor 3. személyű *várja*, *kéri* alakja, mint MÉSZÖLY kétségtelenül bebizonyította, később alakult ki, mint az 1. és 2. személyű agglutinált *várom*, *várod*, és *kérem*, *kéred*; ez a ragozási sor tehát ősbibb fokon így volt: *várom*, *várod*, *vár* (férfi, nő, ő); *kérem*, *kéred*, *kér* (fiú, nő, ő stb.). Eszerint volt ősm. $*ojj-mV$ > ősm. $*owomV$ > óm. *óvom* > m. *óvom* és sg. 2. sz. $*ojj-dV$ > ősm. $*owod-dV$ > óm. *óvod* > m. *óvod* és az egyes 3. személyben ősm. $*ojV$ > ősm. $*owV$ (férfi v. nő v. ő stb.). Ez az indet. kij. sg. 3. személyben előbb > *óv* > *ó*, majd anal.: *óv*. (Arany: "Sátrában alusztok, a széltül is ó:").

Mikor kialakult a sing. 3. személyű, hosszú magánhangzós igei személyrag a tövéghangzóból és az *-j* alakúvá lett egykori névmásból (< $*we$), ez a tövégh. + *j* személyrag a továbbiakban, mint tudjuk, *-e* > *-í* > *-i* lett, mely palatális hangrendű szavakon ma is *-i* (*é-ri-i*, *néz-i*), veláris hangrendű igéken csak egyes nyelvjárásokban, ott is sokszor eltűnedezőben van már (*mond-i*, *vár-i* 'mondja, várja'). Emellett azonban a veláris hangrendű *t ő v é g h a n g z ó s* igékhez (ősm. $*mundV$, $*wárvV$) hozzájárulhatott a már *h o s s z ú . m a g á n h a n g -*

z ó s (< tövégh. + *se névm. > tövégh. + *i*) -é sing. 3. személyű igei személyrag: ősm. *mundv-é > ősm. *mundu-d > ősm. *mundu-j-d (hiátustöltővel) > m. mond-ja; ősm. *wáru-é > ősm. *wáru-j-d > m. vár-ja.

A nyj. (ő) *mondi*, (ő) *vári* 'mondja, várja' személyragos alakokhoz hasonló (ő) *óvi* 'ő óvja' igealakot idézni nyelvjárásainkból nem tudok, elvileg lehetséges lenne. A det. kij., jelen sing. 3. személyű igealak előzménye a fentiekből következően: ősm. *óvu-é > ősm. *óvu-d > *óvu-j-d > m. óv-ja > ó-ja. A mai ő *óv-ja* analógiás alakulat az *óvom*, *óvod* alakokhoz.

10. Azt várnánk, hogy e szónak ilyen praet.-beli alakjai jelentkeznek a régi magyar nyelvben és némely mai nyelvjárásban: (én) *óvák*, (te) *óvál* (ő) *óva* (engemet); (én) *óvám*, (te) *óvád*, (ő) *óvá* (őt, őket) stb. — Ilyen alakokat azonban eddig a régi magyar nyelvben nem találtam. Nem idéz ilyeneket vagy ilyent a NySz. sem, a TMNy. sem, MOKCSAY JULIA sem "A tiszta v-tövéű igék kódexeinkben" (Szeged, 1933., 52-58) c. tanulmányában. Abban azonban szinte bizonyos vagyok, hogy nyelvünkben ilyen alakok is voltak, ha máskor nem, legalább a XVIII., XIX. században.

11. Az *óv* > *ó* ige -t/-tt jeles múlt ideje: *óvtam* > *óttam*, a mai magyarban, mint tudjuk, *óvtam*; *óvtál* > *óttál*, újabban anal.: *óvtál*; *óvott* > *óvott*; det.: *óvtad* > *óttad*, majd: *óvtad* és *óvta* > *óvta*, analógiásan új *óvta*. Hasonlóképpen a felt. módban is: *óvnám* > *ónám*, a legújabb magyarban: *óvnám* stb.

12. Az ősm. felsz. módú (te) **óv-v* > ősm. **óv-jv* > ősm., óm. **ó-ju* > óm., m. (te) *ó-j*: 1530-32: "óiad magad" TihK. 86. NySz.; a mai *óv-j* v-tövéű felsz. módú alak valószínűleg analógiás alakulat.

13. A R. *ó* ige (< óm. *óv* < ősm. **óvu*): *óvom* (< óm. *óv-om* < ősm. **ó-wv-mv*) v-s változatú töről 1847-ben a CZUCZOR — FÁBIÁN — FOGARASI — VÖRÖSMARTY által alkotott nyelvtanban (A' magyar nyelv rendszere. II. kiad., 1847., 200) azt találjuk, hogy a XIX. sz. közepe táján az *ó*, *óv* ige a *hí*, *hív*; *szi*, *szív*; *vi*, *vív*-hoz hasonlóan "két törzsökű", azaz két változatú ige; vagyis az *ó* ~ *óv* úgy váltakozik egymással ebben az időben, mint a *hí* ~ *hív*, *szi* ~ *szív* és a *vi* ~ *vív*.

Ma már, mint a MMNyR.-ből is láthatjuk, mincsen meg az $ó \sim óv$, $hí \sim hív$, $szi \sim sziv$ $ví: vív$ töváltakozás nemzeti nyelvünkben, egyalakú, mássalhangzós tövűek lettek a v -s alakok hatására: *óvok, óvsz, óv, óvunk, óvtok, óvnak; óvom, óvod, óvja; óvtam, óvott, óvta; óvnék, óvndm; óvj, óvd; óvni, óvó, óvott*, s a társadalmi tudatban ide kapcsolódhatik az *óva, óván* igenév is, bár a *-va, -ve, -ván, -vén* igenévképző ma is ebben az alakban él — általános érvénnyel —.

14. Az *ósz* és *tőváltozatainak története*. Mint már volt róla szó, az *óvom* stb. mellett — más nyelvjárásokban — például a JókK.-ben, a BécsiK.-ben, a DöbrK.-ben, a WinklK.-ben, a HorvK.-ben — volt *ószom, ószod, ószja > óssza*, a felsz. módban *ógygy, ógygyad*, talán *ógyad* is stb., nem pedig *ójj, ójjad* ez ige felsz. módja. Ennek egyéb alakjai azonos alakúak az *óv* ige alakjaival, tehát: *óttam, óndm, ónék* és igenevei: *óni, óvó, óvott, óva, óván*.

Az (ő) *ó 'óv'* és az (ö) *ó-sz* keletkezésének viszonyára is érvényesnek kell mondanunk azt, amit HORVÁTH KÁROLY az *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v*-tövű igék történetéről mond (MNYTK. 61: 37-8): >> Valószínű, hogy valamikor az *aluszik*-féléknek is egy tövük volt, mint már RÉVAI sejtette...: "Primae haec radices nudaе videtur mihi olim, vt sunt hodieque multae aliae in lingua nostra, et nominum, et verborum valore, eadem in vsu fuisse; et verborum quidem valore in forma indeterminata vel prima, vel secunda: *al-ok, al-asz, al, dormio, dormis, dormit; fek-em, fek-el, fek-ik, iaceo, iaces, iacet*" (Elab. Gramm. 872-3). Ma már bizonyosnak mondhatjuk, hogy az *alu-sz-on* is eredetileg (ő)**alv* volt, a *fekü-sz-öm* is **fek-ŷmŷ* volt, ha a 2. személyben ma már nem azt tartjuk is az eredetibb igealaknak: **al-asz*, és az (ö) *ó*: (ö) *ó-sz* viszonyában is előbb kellett lennie az (ö) *ó*-féle alaknak az (ö) *ósz* praesens tövével.

15. Ezek után szedjük rendbe az *-sz/-v-s* *tőváltozatait* *óv- > ó- > ó-sz 'óv'* adatokkal igazolt rendszerbeli alakjait!

Az eredeti abszolút *tő*: *ó- + -sz* gyakorítóképzős *tő* az ind. praes.-ben; 1585: "caveo - meg *ószom*" [!] Cal. 173; 1621:

oββon 'tueor, caveo' (MA. Dict. Ung.-Lat.); TMNy. 261: "MA. szótára is említi: *oββzom, oβzom* (a latin részben is s. v. *tutor, caveo*); PP. is, de ez már a latin részben ezt teszi helyébe: *ovom*" — 1635: "*meg oβzod magadat*" (K.Tör. SzJán. 23. NySz.) 1522: "Ev magat gonoz peldatwl *oβza vala*" (HorvK. 252.)

A TMNy. megjegyzi (261), hogy az *sz* behatolt a praesensből más alakokba is, és idézi a következőket: "kártól *meg ózð*" (BFazekas: Assz. 45); "hogy *meg-ósznók* magunkat" (Veresm.: Tan. 203). Jegyzetben ugyanott megjegyzi még a TMNy.: "SI.-nál >>*oβzni, oβzzani*: defendere, tueri<< úgy látszik csak MA. után." — Az *ószni, ószzani* azonban tudtommal nem fordul elő folyó szövegben, mondatkörnyezetben, valószínű tehát, hogy szótárírói alkotás.

16. Az *ósz* e l b . m ú l t j a is *v*-töví lenne, ha volna rá adat. Tehát például a det. elb. múlt sing. 3. sz. (ő) **ó-v-d* lenne, eredetibb *-v-* átmeneti hanggal vagy pedig analógiásan. CzF. IV, 1131: említ *óvék, óvdi, óva* múlt alakokat is.

A *-t/-tt-* j e l ě s m ú l t idejének töve is olyan, mint az *óv- ~ ó-* igéé: *ó-tt-ad*; vö.: "*megh ottad* volna" ÉrsK. 40. — Hogy ez csakugyan az *ósz* ige *-tt-* jeles múlt ideje, tehát, hogy nemcsak az *ó, óv* igéé van így, azt igazolja, hogy ezen ÉrsK.-beli idézetnek közelében "engem *megh ogy*" van (ÉrsK. 33), nem pedig *meg-ój*. Vö.: *ëtted: égy*.

17. Az *ósz* ige f ő l t é t e l e s m ó d ú a l a k - j a í r a XV., XVI. századból és későbbi időből nem tudok adatokat idézni.

18. Az *ósz* f e l s z . m ó d ú a l a k j a i k ó d e x e i n k b e n . — 1508: *oó* (DöbrK. 109, 116 stb.), *oóó* DöbrK. 49 (id. Mokcsay Julia, A tiszta *v*-töví igék kódexinkben. 52., az *óv* fejezetében) stb. Mivel a DöbrK.-ben az *ósz* ige alakjai vannak, ezért a DöbrK. 131: "es *ood meg v̄tet*" felsz. módú alakjában is az *ósz* töváltozata van benne. 1416 u./1450 k.: *ogad* olv. *ógyad* v. *ógygyad* (Bécsik. 7); 1506: *oggya* (Winklk. 262); 1372 u./1448 k.: "*ogyatok* magatokat" (JókK. 140. NySz)

19. A *-d-* elem + *-j-* felsz. módjel elemző írásának lát-
szik az *ősz* következő kifejezésbeli felsz. módú alakján: 1519:
"odiad te magadat" (DebrK. 325/6. kéz). Az *őw* > *ő* felsz.
módbeli alakja, mint tudjuk: *ő-j-ad*. — A *-d* a felsz. módban
valószínűleg az egytagú *-d* végű igék analógiás hatása a felsz.
módban (*ad*: *ad-j* = *aggy* stb.) VÖ. LOSONCZI: MNY. XXI, 44;
HORVÁTH KÁROLY: MNYTK. 61: 28; PAPP I.: FUF. XXXII, 287;
BÁRCZI kételkedve fogadja: A szótövek 58. A *légy*, *tégy*, *végy*,
vigy, *égy* analógiás *-d* + *-j* felsz. módjel rövid *-gy* eredmé-
nyének valószínűleg az az oka, hogy előtte eredetibb fokon nem
rövid mgh. volt, hanem hosszú (VÖ. *lé-t*, *té-t*, *vé-t*, *é-t*). A
hi-sz eredete ismeretlen, de valószínű, hogy többeli magán-
hangzója rövid volt mindig (vö.: *hi-t*), ezért: *hi-d-j* = *higgy*.
Eszerint az *ő-d-j* = *őggy*, ha ősm. kori alakulat, talán *őgy*
volt eredetibb alakban (vö. *ogad* BécsiK. 7), később a kéttagú-
akban megnyúlt intervokális helyzetben és lett *őggyad* (írva:
oggad stb.). Az *i-sz-ik* többeli magánhangzója is hosszú volt
eredetibb fokon < PFU. **juke* v. **juye* (MSZFE., TESZ.).

20. Az *ő* 'óv': *őv* és az *ősz* 'óv' i g e n e v e i. — Ezek-
nek az igéknek f ő n é v i i g e n e v e i, mint tudjuk:
ő-ni, illetőleg: *őv-ni*; ugyancsak *ő-ni* volt tehát az igeneve
az *ősz* igének is. Ennek alakulása az ősm. kortól: ősm.
**owv-né* > őm. *őw-ni* > őm., m. *ő-ni*.

Az *őw* > *ő* 'óv' és az *ősz* 'ua.' ige -*ő* k é p z ő s i g e -
n e v é n e k t ő t ő r t é n e t e. — A régi *ő* és a mai
őv ige -*ő* képzős igeneve: *ővő*. Így hangzott az igeneve az *ősz*
igének is az őm. nyelv újabb szakaszában és még azon túl is.

Tudjuk, hogy az *ő-* tő ősm. történetének egyik szakaszában
**owu* volt, melyből, mint láttuk, *őw* > *ő* lett abszolút tőben
is, több kötött morfémával való kapcsolatában is: ősm. (ō)
**owu* >> (ō) *ő*; ősm. **owu-j-d* > őm. *őw-ja* > őm. m. *ő-ja*;
ősm. **owu-t-am* > **ő-t-am* > *ő-tt-am*; ősm. **owu-nd-m* > *ő-nd-m*;
ősm. **owu-γv* > (te) **őwγv* > **ő-ju* > (te) *ő-j*; ősm. **owu-né* > *ő-ni*,
de: **owv-mv* > őm. *őw-om* > *őv-om* stb. Ezért az (ō) *ő* 'óv' és az
(ō) *ő-sz* (< ősm. **őszau* < ősm. (ō) **owusau*) abszolút *ő-* tövéhez
hozzájárulhatott a még őm.-ban is meglevő -*γ* hangalakú igenév-

képző: **ó-γ*, melyből *ó-w*, majd *ó 'óvó'* (akt.) és 'óvó állapotban levő; amit, akit óvnak' (pass.) lett. —

MÉSZÖLY meg nem cáfol, de elvetett (TESz.) magyarázata szerint az *ó 'régii; alt'* eredetileg az *ó-* abszolút igető úgynevezett folyó cselekvés melléknévi igeneve. Mivel ennek MÉSZÖLY adta magyarázata és annak bizonyítása igen tanulságos, az alábbiakban teljes egészében idézem MÉSZÖLYnek erről szóló fejtegetését (ÓmSzöv. 180-1):

"Itt kell visszatérnünk a TihAl. *ohut* szavára, melynek jelentése — mint láttuk — 'ó-ut'.

Kezdjük azon, hogy a *téssz-*, *véssz-*höz hasonlóan volt a XV., XVI. században *ósz* ige, ennek legrégebb kimutatható jelentése 'őriz' volt. Ebben az *ósz*-ban az *sz* éppolyan eredetű és szerepű, mint *téssz-*, *véssz-*-ben és társaiban, tehát a puszta igető a *té-*, *vé-* módjára: *ó-* (később *v-*ssé lett mai *óv* ige). Ha az *ó-* igetőhöz hozzájárult az igenévképző *γ*, akkor *oγ* alak keletkezett, melynek írott alakja a TihAl.-ben *oh* lehetett, mint az ugyanott előforduló *meneh*-nek és *azah*-nak írt igenevek is mutatják. A *γ > v* hangváltozás után az *oγ*-ból *ov > óv* lett, a régi latin nyelvű oklevelekben *ov* vagy *ou* betűkapcsolattal írva. És valóban meg is találjuk az *ou*-nak írt szót 1318-i oklevélben 'custos', azaz 'őriző' (tehát igenévi) jelentésben: "Quandam terram C u s t o d u m c a r c e r i s Themlechow vocatam" (1318). Ez összetett magyar szónak egykorú kiejtése tehát: *temlec-óv*; jelentése pedig 'tömlöc-őriző'. "Quandam nostram Asgutherdewow nuncupatam in districtu de Sarus sitam vacuum de habitatoribus destitutam super qua quondam c u s t o d e s s i l v a r u m nostrarum residebant..." (1310/1323.) Itt az *erdő-óv* jelentése, mint a latin szöveg mutatja, 'erdőőriző'. Az 'őriző' jelentésű *ov > óv* igenévből lett a *v* eltűntével:

ó.

Ez az *ó* tehát éppolyan szerkezetű igenév volt, mint a *té ~ tő*, és *vé ~ vő*, s amiképpen a *té*-ből, *vé*-ből újraképzéssel lett *tévé ~ tévő*, és *vévé ~ vévő*, úgy lett az *ó* igenévből *óvó*, s ezt az igenevet meg is találjuk egyszer az igenévképző eredetibb -*óv* változatát mutató *óvóv* alakban, egyszer meg a *v* eltűntével

mai *óvó* alakjában: "Super terris Custodum silvarum et piscatorum tunc regalium prope villam Patak Erdeuouou et halaz vocatorum" 1353. "Quasdam possessiones nostras Regales Jakoteleke et Erdeuouo-telek vocatas" (1351).

A tárgyalt magyar igenévképző egyformán alkotott cselekvő értelmű igeneveket is, szenvedő értelműeket is. A XVI. században a 'tributarius' egyik magyar elnevezése *adó-adó* volt (mintegy: dandum-dans), olyan összetétel, melynek mind a két tagja ugyanazon igenév, de az előtagbéli *adó* szenvedő értelmű, az utótagbéli *adó* cselekvő értelmű. A *vágómarha* összetételben a *vágó* szenvedő értelmű, a *vágólegény*-ben a *vágó* cselekvő értelmű. Az erdő-*ov*-ban vagy > erdő-*óv*-ban vagy > erdő-*ó*-ban az igenév cselekvő értelmű, azt a személyt jelenti, aki az erdőt ója, őrizi, de az *ov* > *óv* > *ó* igenév jelentette azt is, ami őriztetik, óvatik. Ezért az *óni* (= hüten) igenevének régi *ov* változatából az *ő r z ő t t , ó v o t t* erdőnek, a 'silva p r o h i b i t á - n a k , a t i l a l m a s erdőnek,

" *ovos* > *avas*

elnevezése származott. A másik esztendőre is levágatlan maradt nád is *avas*, ugyanaz az *ó* nád is. A tavalyról megtartott, megőrzött méz *ó* méz, a múlt szüretbéli vagy múlt szüretekbéli megőrzött, megóvott bor az *óbor*. Így van *óbúza*, *ógabona*, *ószalma*, *ószéna* stb. Nem kell sok argumentálás ahhoz, hogy kifejlődött az *ó* szónak az a jelentése, hogy 'régí', az *avas*-nak pedig, hogy 'állott ízű'. Amint a *kopik -d* képzős igenevéből régi diminutív *-r* képzővel lett a

kopár

szó és a *vi* (fechten) -*d* képzős igenevéből lett a 'veszekedős, verekedős' jelentésű somogyi

vijár

(Nyíri: Szenna), úgy lett az *ó* ige igenevének *ov* ~ *av* változatából az

avar

szavunk. Az 'ószéna' kifejezéssel vessük össze az *avar* szónak ezt a tájnyelvi jelentését: 'kiaszott fű' (MTSz), 'száraz bozót' növény (erdőn, réten)' (Csűrly) — s akkor nyilván

láthatjuk, hogy nemcsak az *ó* és *avas*, hanem az *avar* is mind az *óvi* — *óvni* ige származékai."

Az előadottakból kitűnik, hogy hang-, alak- és jelentés-tani szempontból egyaránt igazolva van MÉSZÖLYnek az a magyarázata, hogy az *ó* 'óv' és az *ó-sz* 'óv' igének *ó* az igeneve, és ez van meg az *erdő-óv* (voltaképpen *erdő-óv*) 'erdő őriző' kifejezésben, s ugyanez az igenév van meg eredetibb alakban a TA.-beli *ohut* (= *óv-ut*) 'régi út' összetett szó előtagjában. Az *ó-v* igenév *óv* 'óvó' hangalakú lett, majd *ó*, és ez, mint láttuk, azt is jelentette: 'őriző', azt is: 'ami őriztetik, óvatik'. Megjegyzem, GOMBOCZ is bebizonyítottak tartja, hogy az *óvó* eredetibb alakja *ó* (Alaktan. 1925., 133): "*ó* t. i. *óvó* ..."

21. A TESz. azzal, hogy jelentései alapján két szócikkben tárgyalja az *avas* adatait és ezeknek megfelelően eredetét (*avas*¹, *avas*²), a kelletténél bonyolultabbnak tünteti fel e szó eredetét, mert történetileg nézve csak egyetlen egy *avas* szónak különféle jelentéselágazásairól van itten szó. Lehetséges, hogy az *avas* valóban az *ó* igenévnek az *-s* képzős származéka, hiszen amit sokáig megőriznek, annak íze állott lesz, sőt például a hosszú ideig megőrzött szalonna bomlás következtében megsárgul, ezért "*avas s z a l o n n a*" lesz. — De az is lehetséges talán, hogy e szó az 'őriz' jelentésű *ó* ige *-s* képzős származéka. Ebben az esetben az *ovos* ~ *avas* keletkezésének magyarázatában az ősm. **owu* 'őriz' igealakból kell kiindulnunk, melyből egyfelől óm. *óv* > óm., m. *ó* ige és ennek *ó-sz* származéka lett (talán ősm. **owu-sz* > **ówszu* > óm., m. *ósz*), s ebből az ősm. **owu* töből származhatott az ősm. *owo-s* > *ovos* ~ *ovas* ~ *avas*. — Az ősm. **owu* 'őriz' töből keletkezett az **owu-l* > *avul* is, reflexív *v* nélkül (vö.: *fájul*, *járul*, *szorul* stb.). Az *-ul*, *-ül* képzőnek reflexív nélkül keletkeztét D. BARTHA KATALIN kevésbé tartja valószínűnek (Szóképzés 49.).

Az itt jelzett eredet esetében az *avas* és az *avul* *v* hangja ősm. kori átmeneti (hiátustöltő) *w* > m. *v*. E két szó történetére más alkalommal részletesebben visszatérek.

DIE GESCHICHTE DER STÄMME DES UNG. *őv* 'BEWAHREN, BEHÜTEN',
DIE DES DERIVATS *ősz* 'DS.' UND DES UNG. *ő* 'ALT'

VON

Antal Nyíri

Der Verf. stellt die Geschichte der Stämme der ung. Wörter *őv* 'bewahren, behüten', *ősz* 'ds.' und des Adjektivs *ő* 'régi; alt' auf Grund reicher Belege dar. Die Hauptergebnisse seiner Untersuchungen sind: 1. PUg. **uŷjŷ* (MSzFE., TESz.) > urung. **owu* > altung. *őv* > altung., ung. *őv* - > *ő* 'er bewahrt, behütet'; urung. **owŷ-mŷ* > *ővom* 'ich bewahre es'; urung. **owŷ-dŷ* > **őwu-d* 'du bewahrst es'; Ind. Präs. det. 3. Ps.: urung. **owŷ-ŷ* > urung. **owu-d* > **owu-j-d* > altung., ung. *őw-ja* > ung. *ő-ja* 'er bewahrt es'; Vergangenheit: *őw-t-am* 'ich bewahrte es', 'ich bewahrte etw.' > *ittam* 'ds.'; Konditional: *őw-né-k* > *ő-né-k* 'ich würde etw. bewahren'; *őw-ná-m* 'ich würde es bewahren' > *ő-ná-m* 'ds.'; Imperativ.: *őw-j* > *ő-j* 'bewahre!', *ő-j-ad* 'bewahre es!'; Part. Präs. *ő* '1. 'der etw. bewahrt', 2. 'was bewahrt ist' → 'alt'. — Durch anal. Ausgleich neuung. konsonantischer Stamm: *ővom*, *ővod*, *ővja*, *ővjuk*, *ővjatok*, *ővják*; *ővtam*, *ővtuk* usw.; *ővndm*; *ővj*; Inf. *őni* > *ővni*; Part. Präs. *ővő* 'Bewahrer'. — 2. Urung. **owŷ-ŷŷ* > **owŷzu* > **őŷzu* > altung. (Ő) *ősz* 'er bewahrt'; urung. **owŷ-ŷzu-j-d* > altung. *ősz-ja* > altung., mittelung. *őŷŷza* 'er bewahrt es'; Vergangenheit: *őw-t-am* > *ittam* 'ich habe es oder etwas bewahrt'; Kond.: *ő-ná-m* > *őv-ná-m* 'ich würde es bewahren'; nur Imperativ von *ősz*, nicht von *őv*: *ő-d-j* > *őggŷ* 'bewahre etwas!', det. Imperativ von *ősz* (nicht von *őv*): *ő-d-j-a* > *őggŷa* 'er bewahre es!'; Inf.: *ő-ni*; Partizip urung. **owŷ-ŷŷ* > urung. **ow-ŷŷ* > urung. **ő-ŷŷ* > altung. *ő-w* > *ő* 'Behüter'; 'was behütet wird'; durch Neubildung: *ő-w-ő* 'ds.' Vgl.: *té* 'tuend', durch Neubildung: *té-v-ő* 'tuend'.